

Švanda, Libor

K recepci antiky v Kosmově kronice

Graeco-Latina Brunensia. 2009, vol. 14, iss. 1-2, pp. [331]-340

ISBN 978-80-210-5000-6

ISSN 1803-7402 (print); ISSN 2336-4424 (online)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/114997>

Access Date: 27. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

LIBOR ŠVANDA (MASARYKOVA UNIVERZITA, BRNO)

K RECEPCI ANTIKY V KOSMOVĚ KRONICE¹

The article brings some observations to the reception of antiquity in Cosmas' Chronica Boemorum (1119–1125). It refers to the influential study Kosmovy vztahy k antice (1925) written by A. Kolář, which demonstrated that in his work Cosmas, dean of the church of Prague, quoted the Roman classics and used the motifs from Greek and Roman mythology and history significantly more than other historiographers of the time in the central European region. The article points out that Cosmas puts together Christian and pagan attributes while describing some of his characters without feeling it as discrepancy, which could be a sign of completed Christianization of the Czech territory. At the end there is an example given which illustrates possible 'multilayeredness' of meaning in some references that could be comprehensible to the educated audience in Cosmas' present, but they are not quite clear to us nowadays.

Kosmova kronika (sepsaná v letech 1119–1125) je z mnoha hledisek považována za výjimečné literární dílo v kontextu českém i evropském.² Mimo jiné je oceňována pro svůj svěží a čtivý styl, který její autor zvolil pro své vylíčení dějin Čechů od mýtických počátků až do své současnosti. Přes všechna *topoi* hledané skromnosti³ text svědčí o Kosmových vysokých literárních ambicích.

Autor kroniky studoval v letech 1074–1090 na tehdejší proslulé škole při katedrále sv. Lamberta v Lutychu a s velkou pravděpodobností (jak bylo tehdy zvykem) navštívil i jiné školy západní Evropy. Dosáhl na české poměry kvalitního vzdělání a literární podání českých dějin mu dalo možnost uplatnit svou erudici

¹ Text vznikl v rámci výzkumného záměru Masarykovy univerzity v Brně MSM0021622426 *Výzkumné středisko pro dějiny střední Evropy: prameny, země, kultura* a s podporou projektu MŠMT 1N04098 *Elektronická databáze textů ke studiu a výzkumu řeckých a latinských autorů starověku, středověku a raného novověku*.

² Časově Kosmovo dílo vzniká téměř současně s latinskou kronikou tzv. Galla Anonyma a staroruským dílem *Pověst věremných let* mnicha Nestora.

³ V předmluvě k první knize říká, že jeho kronika je *nullo grammatice artis lepore polita, sed simpliciter et vix latialiter digesta* a prosí Gervasia, jemuž první knihu dedikuje, aby ji po jazykové stránce opravil nebo přepracoval (*ut lima tue examinationis ad unguem prius elimetur aut potius, quod ego magis rogo, per te ex integro latialius enuncletur*). Srov. BRETHOLZ, B. – WEINBERGER, W. [ED.]. 1923. *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*. MGH, Scriptores, NS II. Berlin: Weidmannsche Buchhandlung, 2 (dále pouze Kosmas). Podobně o svém díle píše i na jiných místech, srov. s. 81 (Proemium k II. knize) nebo s. 238 (III, 59).

a literární talent. Zvláště patrná je Kosmova snaha stavět na odív sečtělost v římských autorech⁴ a schopnost dostat starým antickým (původně rétorickým, později obecně literárním) požadavkům *docere, movere a delectare* (poučit, vyvolat žádaný efekt či emoce a potěšit).⁵

Zejména v zájmu *delectare*, tedy ve snaze podat historii Čechů poutavou formou, která by u publika vzbuzovala potěšení, autor zapojil výrazové a stylistické prostředky, jejichž různorodost a množství jsou ve středoevropském prostředí daného období ojedinělé. Kosmovy vypravěčské schopnosti umožnily čtivě skloubit jednotlivé příběhy české mytologie a nejstarších dějin takovým způsobem, že kronika nepůsobí roztráštěně, ale naopak její hlavní vyprávěcí linie je přehledná a kompaktní.⁶

Pokud jde o umění vybavit vyprávění mnoha literárními ozdobami, velkou roli nepochybně sehrálo autorovo literární vzdělání. *Variatio*, tedy obměňování látky uvnitř historického vyprávění, je autorovou metodou, jejíž pomocí dějiny Čechů svému publiku předkládá. Do souvislé hlavní dějové linie vkládá podle potřeby různé exkurzy, jimiž jsou nejen předmluvy k jednotlivým knihám, ale i autorovy filozofující pasáže, dialogické scény, drobná hagiografická vyprávění, anekdoty nebo zábavné historky.

Kosmas zapojuje také celou škálu formálních literárních prostředků, z nichž nejnápadnějším je prozimetrum. Autor ho mohl zvolit po vzoru Boëthia⁷ a Martiana Capelly,⁸ ale ve středověku nebylo psaní v prozimetru ničím neobvyklým a předlohou Kosmovi mohl stejně tak být i téměř soudobý spis *Vita Lamberti lutyšského biskupa Štěpána*.⁹ Že se jedná o plnohodnotné prozimetrum srovnatelné s antickými prozimetrickými díly, ukázala už v 70. letech D. Bartoňková ve studii, jež pojednává o funkci prozimetrických pasáží v Kosmově kronice.¹⁰

4 Srov. SPUNAR, PAVEL. 1978. „Školy a antická tradice v přemyslovských Čechách.“ In *Antika a česká kultura*. Praha: Academia, 15–16, 23–26. Kronikář na svůj pobyt v Lutychu v textu kroniky sám odkazuje – Kosmas III, 59, s. 237–238.

5 Srov. Cicero, *Orator* 21, 69. O přesahu antických rétorických zásad do středověku (zejména v homiletice) srov. např. NECHUTOVÁ, JANA. 2004. „Vzdělanost a křesťanské učení.“ In *Aurelius Augustinus, Křesťanská vzdělanost*. Praha: Vyšehrad, 24–27. Obecněji ve vztahu k vrcholnému středověku srov. BROOKE, CHRISTOPHER. 2006. *Evropa středověku v letech 962–1154*. Praha: Vyšehrad, 23–24, popř. KRAUS, JIŘÍ. 1998². *Rétorika v evropské kultuře*. Praha: Academia, 66–69.

6 Tzv. epizodický styl, srov. TŘEŠTÍK, DUŠAN. 1968. *Kosmova kronika. Studie k počátkům českého dějepisectví a politického myšlení*. Praha: Academia, 130.

7 *De consolatione philosophiae*, 6. stol.

8 *De nuptiis Philologiae et Mercurii*, 5. stol.

9 O místě Kosmovy kroniky v kontextu středověké prozimetrické literatury viz monumentálním dílo B. Pabsta o vývoji prozimetra od antiky do konce středověku, srov. PABST, BERNHARD. 1994. *Prosimetrum. Tradition und Wandel einer Literaturform zwischen Spätantike und Spätmittelalter*. Köln – Weimar – Wien: Böhlau, 870–875.

10 BARTOŇKOVÁ, DAGMAR. „Prosimetrum u Kosmy.“ In *Classica atque mediaevalia Jaroslao Ludvíkovský octogenario oblata*. Brno: Universita J. E. Purkyně v Brně, 1975, 151–163.

Dalším charakteristickým rysem kroniky je množství citátů, parafrází a aluzí odkazujících většinou k veršům římských básníků, které se objevují vedle citátů a parafrází biblických a rovněž vedle autorových vlastních veršů.¹¹ Celkem v kronice najdeme více než 200 hexametřů, většinou leoninských, a pět pentametřů.¹²

Kosmas svými citáty a parafrázemi odkazuje zejména na Vergilia, Ovidia, Horatia, Lucana, Terentia, ale i Iuvenala, Persia, Statia, Aviana, Phaedra, Iuvenca, Sedulia, Prudentia, Boëthia a další. Ačkoli je představitelem stavu duchovních, jenom v první knize kroniky nalezneme dvakrát více antických reminiscencí než reminiscencí biblických.¹³ Kronikář zajisté neznal všechny výše uvedené autory přímo, mnohé z nich mu zprostředkovaly různé komentáře, výbory, florilegia atd. M. Šváb přesto právem konstatuje, že v našem prostředí se až do 14. stol. „nese- tkáme s tak živým projevem antiky jako u Kosmy“.¹⁴

Zevrubný výklad ke Kosmovým odkazům na klasiky římské literatury poda- la již ve 20. letech minulého století dosud nepřekonaná studie *Kosmovy vztahy k antice*, v níž se A. Kolář pokusil doložit, že Kosmova kronika je obsahem i for- málními postupy jak prozaickým historickým dílem tak také epickou skladbou.¹⁵ Kosmas tedy na jedné straně psal národní kroniku po vzoru pozdně karolinského kronikáře Reginona z Prümü¹⁶ (i když ten zdaleka nebyl jeho jedinou inspirací – např. z antických prozaiků mu po jazykové, stylistické i kompoziční stránce byl blízký Sallustius,¹⁷ v menší míře pak Livius a Tacitus), na straně druhé si ale po-

11 K vlastnímu veršování se Kosmas vyjadřuje v závěru předmluvy k II. knize: *Quod autem in quibusdam locis quasi metricos versus invenis, scias me scienter nescium fecisse dum feci versus*. Jde však o hledanou skromnost, neboť Kosmas teorii verše velmi dobře ovládal. Patrné je to např. v II, 32 (s. 129), kde v parafrázi na jistý Horatiův verš (*Saturae* I, 9, 20) spojení *demittere aures* pohotově nahrazuje méně vhodným *omittere aures* za účelem získání krátké slabiky.

12 Kosmas I, 39, s. 72; II, 5, s. 90; II, 32, s. 128; III, 22, s. 188; III, 34, s. 205. Někdy se uvažuje i o jiných veršových rozměrech v Kosmově textu, např. o sedmistopém verši daktyl- ském, např. Kosmas II, 12, s. 99: *his verbis temptat diram deflectere cesaris iram*. Verš však pravděpodobně nevznikl záměrně, zřejmě jde o velmi nepodařený hexametr (ve smyslu tzv. „Scheinprosodie“).

13 Tak uvádí ŠVÁB, MILOSLAV. 1978. „Latinské předkarlovske kroniky a listy Jindřicha z Iser- nie ve vztahu k antice.“ In *Antika a česká kultura*. Praha: Academia, 41.

14 M. ŠVÁB (1978: 41).

15 KOLÁŘ, ANTONÍN. 1925. „Kosmovy vztahy k antice.“ In *Sborník Filozofické fakulty Univer- zity Komenského v Bratislavě* 3. Bratislava: FF Univerzity Komenského, 7–78.

16 KURZE, F. [ED.]. 1890. *Reginonis abbatis Prumiensis Chronicon cum continuatione Tre- verensi*. MGH, Scriptores. Hannover: Impensis Bibliopolii Hahniani, (přetisk 1978, 1989).

17 Např. stručné charakteristiky postav, jež Kosmas s oblibou uvádí při jejich úmrtí nebo prvním vstupu na scénu, mají často podobu stručného „sallustiovského“ vyjádření: charakteristické rysy jsou vyjádřeny prostými řetězci adjektiv, participií nebo doplňkových substantiv (srov. např. charakteristiku kněžny Libuše, Kosmas I, 4, s. 11). V západní Evropě, kde Kosmas delší dobu studoval, byl Sallustius v 11. stol. oblíbeným školním autorem.

čínal jako epický básník a svou kroniku na konci druhé knihy dokonce označuje slovem *carmen*:

*Siste gradum, Musa, chronicis es iam satis usa.
Carminе completo dic, lector amice, valetō.*¹⁸

Kosmas přímo oslovuje Múzu na několika místech textu. Dále využívá básnického lexika a přirovnání, mytologických narážek, citátů z římských klasiků (básnických i prozaických) i vlastních veršů v rámci prozimetra. Celková básnická díkce spolu s obsahem vlastním herojské epice (boje Čechů mezi sebou i s okolními nepřáteli) podle A. Koláře dokazuje Kosmovu ambici uchopit historickou látku výsostně literárním (beletristickým) způsobem. Ačkoli Kolářovo srovnání kroniky s klasickou herojskou epikou můžeme pokládat za nadsazené, její znaky jsou pro Kosmův text do jisté míry příznačné.

Uvedený žánrový rozpor (současně historie a hrdinská epika) je dán obsahovou i stylistickou podobou díla. Po formální stránce se jedná nesporně o kroniku s analistickým kompozičním schématem, neboť jednotlivé roky tvoří pevnou kostru vyprávění a jsou k nim připisovány důležité události. Analistické, tedy přísně chronologické členění (jež je naznačeno i titulem *Chronica Boemorum*) se však kříží s dělením na kapitoly, což mnohem více než kronice odpovídá žánru historií liviovského a sallustiovského typu. Po stylistické stránce je Kosmas spíše historikem, který oproti kronikáři používá řadu rétorických ozdob a snaží se vtisknout dílu umělecký ráz. Vyjadřování pomocí básnických a rétorických prostředků, opírající se o četné figury a tropy, míří k slohové jednotě, jak tomu bylo také u římských historiků. V ciceronské terminologii můžeme říci, že Kosmas patří k *exornatores rerum*, tedy k historikům, nikoli k pouhým *narratores rerum*, k analistům.¹⁹

Protknout své dílo duchem antiky Kosmovi umožnila jeho sečtělost v římské literatuře. Po vzoru antických básníků se v rámci mnoha mytologických i historických narážek obrací k Múze, odvolává se na Homéra, Vergilia, Statia, Prudentia a další antické autory, uvádění jsou také římstí panovníci, mýtičtí i historičtí (Romulus, Numa, Ancus, Sulla, Nero, Vespasianus, Decius, Diocletianus, Iulianus Apostata), zná římská božstva (Jova, Marta, Bellonu, Cereru, Plutona, Vulcana a další), odkazuje na staré řecké mýty o Trójské válce, o Odysseově

¹⁸ Kosmas II, 51, s. 159: „Zastav, Múzo, svůj krok, již dosti jsi stvořila kronik. / Řekni, když skončena báseň: „Bud' sbohem, čtenáři milý!“ (Všechny pasáže Kosmovy kroniky citované v tomto příspěvku přeložil KAREL HRDINA a MARIE BLÁHOVÁ. 2005. *Kosmova kronika česká*. Praha – Litomyšl: Paseka). Je však třeba podotknout, že termín *carmen* nemusí ve středověku znamenat nutně „báseň“, spíše nese obecnější význam „skladba“ nebo jakýkoli formálně ucelený text (dokonce znění listiny, srov. *Latinitatis medii aevi lexicon Bohemorum*, s. 559).

¹⁹ Cicero, *De oratore* II, 54. Srov. M. ŠVÁB (1978: 37–38). Obecněji k problematice viz WOLCOTT, JOHN D. 1902. „Early Parallelisms in Roman Historiography.“ *The American Journal of Philology*, 23, 313–316, nebo mladší studii MCDONALD, A. H. 1975. „Theme and Style in Roman Historiography.“ *The Journal of Roman Studies*, 65, 1–10.

putování, o Médei, o Hérakleovi, o Átreovi a Thyestovi, dále jmenuje národy Parthů a Skythů, geografické pojmy vztahující se k antice (Trója, Kolchis, Euboia, Thessaliá, Etna, Řím), mluví o Élysiu i Tartaru.²⁰ Některým historickým postavám své kroniky Kosmas přisuzuje „attickou chytrost“ (*Attica prudentia*)²¹ a „Ciceronovu výmluvnost“ (*facundia Tullii*).²² Antické narážky se přitom objevují nejen v citovaných verších, ale zejména ve vlastním Kosmově vypravování. Není pravděpodobné, že by Kosmas znal všechny uvedené antické reálie a mytologické příběhy z vlastní četby děl jednotlivých římských autorů. Svě znalosti antické mytologie a historie čerpal zřejmě z florilegií, tedy sbírek citátů, výroků a příběhů excerpovaných z antických autorů, které byly ve středověku velmi oblíbenou pomůckou vzdělaných literátů.

Kosmas se chtěl přiblížit římským předlohám nejen výběrem literárních ozdob (figury, tropy, *loci communes*) a přebíráním antických motivů, ale i jeho latina byla do určité míry ovlivněna jazykem římských klasiků. Aby autor dodal svému jazyku zdání starobylosti, používá archaismy, např. adversativní spojku *ast* nebo tvary pasivního infinitivu na *-ier* (II, 35, s. 133: *decertarier*; III, 56, s. 230: *aptarier* atd.), s nimiž se setkáme velmi často u starých římských básníků a u Sallustia. S oblibou rovněž používá ryze básnických slov (*latices* nebo *latex* místo *aqua*,²³ *sonipes* místo *equus*²⁴ apod.) a obecná jména vyjadřuje pomocí tzv. „božské“ metonymie (např. jméno Bacchus používá ve významu vína, Vulcanus pro označení ohně, Mars pro boj, Ceres pro chléb či obilí, Venus pro lásku).²⁵ Uvedený způsob poetického vyjadřování bezprostředně odkazuje k antické básnické tradici a podtrhuje epický ráz díla.²⁶

Zapojování literárních motivů odkazujících k řecké i římské mytologii a historii, citování římských autorů a záměrně klasicizující způsob vyjadřování vedou na některých místech kroniky k zdánlivě paradoxním situacím. Autor jako děkan kapituly pražského kostela psal svou kroniku mimo jiné jako dějiny lidu sv. Václava, tj. jednou z jeho intencí bylo pravděpodobně také zachytit přerod pohanského obyvatelstva českých zemí kotliny v křesťanskou obec pod patronací svatého Václava (a později i Vojtěcha), která má v Evropě své právoplatné místo mezi ostatními národy.²⁷ Na jedné straně zde tedy máme představitele latinského křes-

20 Zevrubný seznam těchto míst u Kosmy uvádí A. KOLÁŘ (1925: 13–14).

21 Kosmas III, 53, s. 226.

22 Kosmas II, 13, s. 103.

23 Kosmas I, 3, s. 8; I, 4, s. 10; Praefatio k II. knize, s. 81.

24 Kosmas II, 10, s. 97; III, 59, s. 237.

25 A. KOLÁŘ (1925: 34).

26 Srov. úvod k Bretholzově edici kroniky, s. XXXVI–XLV. Srov. také ŠKARKA, ANTONÍN. 1957. „Kosmas. Literárně historický portrét, studie k Dějinám české literatury.“ *Česká literatura*, 5, 159–160.

27 O budování národního povědomí obyvatel prostřednictvím mýtů, tradice a nových rituálů, jež upevňovaly postavení vládnoucí dynastie, srov. TŘEŠTÍK, DUŠAN. 1966. *Kosmas. Studie s výběrem z Kosmovy kroniky*. Praha: Svobodné slovo, 78–88. K otázce Kosmova vztahu

ťanství, jenž brojí proti zbytkům pohanských rituálů na našem území a pokouší se vytvořit obraz dvojice světců Václava a Vojtěcha jako zemských patronů; na straně druhé neváhá v pozitivním smyslu využívat motivů spjatých s antikou a dokonce se snaží stylově a výrazově pohanským autorům přiblížit.

Těsné použití křesťanských a pohanských reálií zjevně autorovi nepůsobí nejmenší potíže. Takto dvojnásobně lze vnímat například charakteristiku knížete Břetislava I., jehož dává za vzor budoucím panovníkům:²⁸ na jedné straně je Břetislav líčen jako antický hrdina, jemuž nechybí žádná z dobrých vlastností (*topos forma – genus – virtus*), na druhé straně je líčen jako ideální křesťanský panovník se všemi důležitými ctnostmi (*sapientia – fortitudo – iustitia – temperantia*), jenž vystupuje především jako ochránce církve, zákonodárce, potažmo zástupce Boží vůle, který má ochraňovat svěřený křesťanský lid (*minister Dei*).²⁹

Břetislava I. autor přirovnává k řeckým hrdinům (*novus Achilles, novus Titides Bracizlaus*) a vzápětí k hrdinům biblickým (*in rebus bellicis strennuitate precleret Gedeonem, corporis viribus exsuperaret Samsonem, quadam speciali prerogativa sapientie preiret Salomonem*).³⁰ Na jedné straně je Břetislav přirovnáván k Odysseovi a Paridovi (*topos překonání*), když je líčen odvážný únos Jitky ze Schweinfurtu,³¹ na druhé straně při témže líčení Kosmas použije biblický obraz vlka, který v touze po kořisti obchází ovčinec.³²

Zvláštní situace nastává v případech, kdy Kosmas charakterizuje postavy českého pohanského dávnověku. Ze zřejmých důvodů se je snaží vylíčit v pozitivním světle mimo jiné i tím způsobem, že jim přisuzuje vlastnosti spojované s křesťanskou etikou a morálkou. Poprvé na to narazíme u kněžny Libuše, již autor přisuzuje mnohé ctnosti:

*Tercia natu minor, sed prudentia maior, vocitata est Lubossa (...) Hec fuit inter feminas una prorsus femina in consilio provida, in sermone strennua, corpore casta, moribus proba, ad dirimenda populi iudicia nulli secunda, omnibus affabilis, sed plus amabilis, feminei sexus decus et gloria.*³³

k národním světcům viz KRÁLÍK, OLDŘICH. 1976. *Kosmova kronika a předchozí tradice*. Praha: Vyšehrad, 143–156.

²⁸ Pasáž o Břetislavovi I. lze chápat jako Kosmovo knížecí zrcadlo, srov. BLÁHOVÁ, MARIE. 1995. „Staročeská kronika tak řečeného Dalimila v kontextu středověké historiografie latinského kulturního okruhu a její pramenná hodnota.“ In *Staročeská kronika tak řečeného Dalimila III*. Praha: Academia, 99.

²⁹ K ideálu křesťanského panovníka od karolinské epochy poskytuje zevrubný výklad STAUBACH, NIKOLAUS. 1993. *Rex christianus. Hofkultur und Herrschaftspropaganda im Reich Karls des Kahlen II: Die Grundlegung der „religion royale“*. Köln – Weimar – Wien: Böhlau.

³⁰ Kosmas II, 1, s. 81–82.

³¹ Kosmas I, 40, s. 74: *Cedat Ithacus callido ingenio investigasse natum Thethidis, nec se iactet Iliacus pastor Tyndaridem rapuisse Amyclis, quia hic iuvenis Bracizlaus ambos it pre et animositate et audacis facti inmanitate.*

³² Srov. např. J 10, 12. Srov. ale také např. Vergilius, *Aeneis* V, 809–813.

³³ Kosmas I, 4, s. 11: „Třetí, věkem nejmladší, ale moudrostí nejstarší, nazývala se Libuše. (...)“

Uvedené vlastnosti patřily k dobovému křesťanskému ideálu urozené ženy a manželky vladaře.³⁴ Její popis je však v jistém rozporu s opatrným upozorněním, že vládla prorockými schopnostmi (*phitonissa ut Chumea Sibilla*) a podezření budí i její sestry – Kazi prý byla kouzelnice srovnávaná s Medeiou z Kolchidy (*venefica ut Colchis Medea*) a Tetka čarodějkou a kněžkou, jež údajně učila pohanským modloslužebným praktikám (*malefica ut Aeaee Circes*).³⁵ Důvodem Libušiny kladné charakteristiky může být skutečnost, že se v Kosmově podání stala spoluzakladatelkou Bohem vyvolené přemyslovské dynastie, která prostřednictvím sv. Václava ochraňuje celou zemi. Že je v Kosmových očích prorokyní spíše v biblickém smyslu a nikoliv pouhou pohanskou věštkyní, dosvědčuje její role při ustanovení Přemysla za prvního českého knížete. Její známá řeč, v níž varuje Čechy před knížecí vládou, je podána v duchu biblického varování proroka Samuele před úskalím volby Saula za krále Izraele.³⁶ V obou případech lidé na varování nedbají, dobrovolně přijímají jeho poddanství a Libuše i starozákonní prorok jsou při tomto procesu hlavními protagonisty.

Ze stejných důvodů jako kněžna Libuše je v Kosmově podání kladnou postavou i kníže Přemysl. Kronikář sice v jakoby mimochodem uvádí, že po celý život uctíval „zetě Cereřina“ jako boha,³⁷ jinak jej ale líčí jako knížete, který lpěl na pokoře a rovném postavení všech lidí (srov. příběh o Přemyslových lýčených střevících uchovávaných na Vyšehradě údajně ještě v Kosmově současnosti³⁸). Uvedené hodnoty dobře korespondují s křesťanskou etikou.³⁹

Další pohanské Přemyslovce Kosmas pouze vyjmenuje, podrobněji se věnuje pouze Neklanovi, o němž sice poznamenává, že byl „bázlivější než zajíc a na útěku rychlejší než Parth“,⁴⁰ ale v druhé části vyprávění o Lucké válce je kníže vylíčen jako milosrdný vítěz, který ušetří syna svého nepřítele a později i pomstí

Byla mezi ženami přímo jedinečnou ženou, v úvaze prozřetelná, v řeči rázná, tělem cudná, v mravech ušlechtilá, nikomu nezadala v rozhodování při lidu, ke každému byla vlídná, ba spíše líbezná, ženského pohlaví ozdoba a sláva.“

34 Srov. např. líčení Hemmy, manželky Boleslava II., jehož Kosmas dával za vzor křesťanského panovníka, Kosmas I, 32, s. 57 a I, 39, s. 72.

35 Kosmas I, 4, s. 13.

36 Kosmas I, 5, s. 14–15. Srov. 1S 8, 10–18.

37 Kosmas I, 9, s. 13: *Sed quoniam omnibus / Ire quidem restat, Numa quo venit et Ancus, / Primizl iam plenus dierum, postquam iura instituit legum, quem coluit vivus ut deum, raptus est ad Cereris generum.*

38 Kosmas I, 7, s. 17–18.

39 Na uvedenou skutečnost poprvé upozornil JÁNOS M. BAK v příspěvku „Christian identity in the Chronicle of the Czechs by Cosmas of Prague“, který zazněl na konferenci *Early Christian Historical Narratives and Construction of Christian Identity in Northern and Eastern Europe (11th–12th century)*, Kiev 2.–4. 12. 2008.

40 Kosmas I, 12, s. 26: *Neclan, lepore pavidior et Partho fuga velocior.* Srov. Horatius, *Carmina* II, 13, 17.

jeho vraždu. Kosmas o něm dokonce v souvislosti s milosrdenstvím prokázaným vůči nepříteli výslovně píše, že se zachoval jako dobrý katolík.⁴¹

Z uvedených příkladů plyne, že v Kosmově textu stojí vedle sebe motivy antické a biblické bez toho, že by stály ve vzájemné opozici. Platí to jak o prvních třinácti kapitolách kroniky, kde autor zaznamenává mytologii starých Čechů, tak o líčení událostí po Bořivojově křestu. Směšování antických (potažmo pohanských) a křesťanských motivů je mimo jiné dokladem toho, že Kosmas nevnímal napětí mezi křesťanstvím své doby na jedné straně a pohanstvím reprezentovaným starými mýty Čechů a antickou vzdělaností na straně druhé. České země byly v Kosmově době již christianizované a autor necítil potřebu vymezovat se vůči pohanství; naopak zachycení staré české mytologie mělo za cíl vzbudit vědomí sounáležitosti obyvatel české kotliny a položit základy národnímu cítění.⁴² Citáty z pohanských autorů a antické odkazy pak Kosmas využíval jako jeden ze stylistických prostředků, kterými historiografický materiál pozdvihl na vyšší literární úroveň.

Vezměme ještě jeden příklad. Ve třetí knize kroniky, v níž autor zachycuje téměř již svoji současnost, je popisována následující situace: Čechové slaví svátek svého patrona sv. Václava, když tu posel přinese zprávu, že zemi napadlo cizí vojsko. Čechové jsou následně voláni k obraně země slovy „Mars volá do boje“.⁴³ Překvapivě není výzva k boji zaštitěna patronem země sv. Václavem, přestože je právě slaven jeho svátek, ale do boje symbolicky povolává Mars. Autor zde dal přednost literární ozdobě před nabízenou možností shromáždit bojovníky ve jménu patrona země, což by jistě bylo v daném kontextu vyprávění velmi efektivní.

Jak už bylo řečeno, hojnost a různorodost antických motivů v kronice je dokladem Kosmova vzdělání i jeho schopnosti pracovat s literárními ozdobami (kronikář v citátech i parafrázích často pracuje s figurami a tropy). To nás přivádí i k adresátům Kosmova textu. Kronika byla ve své době určena jak co nejširším vrstvám vzdělaného českého publika, které měla seznámit s jejich dějinami, tak budoucím českým knížatům, pro něž měla být varováním před vnitřními konflikty.⁴⁴ Jak ale plyne z předmluv k jednotlivým knihám kroniky a ke kronice jako celku, přímými adresáty byli vzdělaní klerikové, kteří mohli jednotlivé ozdoby rozpoznat.⁴⁵ Protože nás od doby sepsání kroniky dělí již téměř devět století, je otázkou, do jaké míry jsme dnes schopni jednotlivé narážky a odkazy správně a v úplnosti dešifrovat. Určitě je nevnímáme stejně jako klerikové na počátku 12. století a mnohé nám tak možná zůstává utajeno.

⁴¹ Kosmas I, 13, s. 29: *quamvis paganus, tamen ut catholicus bonus.*

⁴² Kosmova verze pověstí mohla být novou aktualizací a politickou interpretací neznámé pověsti z 8. – 9. století, která se stala oslavou a zdůvodněním ovládnutí české kotliny Přemyslovci, srov. TŘEŠTÍK, DUŠAN. 2003. *Mýty kmene Čechů (7.–10. století). Tři studie ke „starým pověstem českým“*. Praha: NLN, 165–166.

⁴³ Kosmas III, 35, s. 206: *Mars vocat vos ad prelia.*

⁴⁴ Srov. D. TŘEŠTÍK (1968: 89–112).

⁴⁵ Srov. např. Kosmas, *Prologus ad Severum prepositum*, 1–2.

Když autor píše o proboštu Markovi, který v roce 1068 provedl reformu řádů kanovnícké kapituly při pražském kostele,⁴⁶ zmiňuje nevzdělanost a nevhodné zvyky kanovníků před reformou. Říká mimo jiné, že „žili jako bezhlavci nebo potvorní kentaurové“.⁴⁷ V prvním plánu se zjevně jedná o narážku na jejich neuspořádaný kanovnícký život, jenž je expresivně přirovnán k životu divokých kentaurů nebo bájných bezhlavých bytostí.⁴⁸ Narážka bezesporu dokládá autorovu znalost antické mytologie. V druhém plánu však termín *acephali* může mít i historické konotace a odkazovat na příslušníky monofyzitského učení, kteří byli právě takto označováni. Raně křesťanská sekta monofyzitů⁴⁹ neuznávala autoritu alexanrijského patriarchy ani jiného biskupa a o jejich smíření s církevní hierarchií se zasloužil teprve papež koptské církve Marek II. Alexandrijský (799–819). Je zde shoda jmen: Marek II. i probošt Marek se zasloužili o znovunastolení pořádku uvnitř určitého církevního společenství. Nemůžeme s jistotou říci, zda Kosmova volba slova *acephali* byla tímto ovlivněna a zda uvedené narážce tehdejší vzdělání duchovní takto rozuměli. Jde o pouhou spekulaci, kterou ale na druhé straně nelze jednoznačně vyvrátit. Natomto malém příkladu však můžeme vidět, že historické a mytologické odkazy mohou mít více vrstev a vyžadují podrobný rozbor.

BIBLIOGRAFIE⁵⁰

- BAK, JÁNOS M. 2008. „Christian identity in the Chronicle of the Czechs by Cosmas of Prague.“ Přednáška z konference *Early Christian Historical Narratives and Construction of Christian Identity in Northern and Eastern Europe (11th–12th century)*. Kiev 2.–4. 12. 2008.
- BARTOŇKOVÁ, DAGMAR. 1975. „Prosimetrum u Kosmy.“ In *Classica atque mediaevalia Jaroslao Ludvíkovský octogenario oblata*. Brno: Universita J. E. Purkyně v Brně, 151–163.
- BLÁHOVÁ, MARIE. 1995. „Staročeská kronika tak řečeného Dalimila v kontextu středověké historiografie latinského kulturního okruhu a její pramenná hodnota.“ In *Staročeská kronika tak řečeného Dalimila III*. Praha: Academia.
-
- 46 Srov. ŽEMLIČKA, JOSEF. 1997. *Čechy v době knížecí (1034–1198)*. Praha: NLN, 25.
- 47 Kosmas II, 26, s. 119–120: *Prius enim erant irregulares et nomine tantum canonici, inculti, indocti et in habitu laicali in choro servientes, velut acephali aut bestiales centauri viventes.*
- 48 Srov. bájně bezhlavé bytosti u Plinia Staršího, *Naturalis historia* V, 47.
- 49 Monofyzitismus byl teologický směr vzniklý v 5. století a rozšířen v Palestině, Egyptě a Sýrii, který hlásal jedinou, božskou přirozenost Ježíše Krista, tzn. popíral jeho dvojí přirozenost – božskou a lidskou. Chalkedonský koncil v r. 451 monofyzitismus odsoudil jako herezi. Srov. POSPÍŠIL, CTIRAD VÁCLAV. 2006. *Ježíš z Nazareta, Pán a Spasitel*. Praha – Kostelní Vydří. Krystal OP – Karmelitánské nakladatelství, 144–158.
- 50 Prameny, které nejsou uvedeny v seznamu a přitom je na ně odkazováno v poznámkách (Cicero, Horatius, Vergilius, Boëthius, Martianus Capella, Plinius Starší) jsou citovány podle elektronických databází *Bibliotheca Teubneriana Latina* a *Library of Latin Texts*, provozovaných v rámci projektu MŠMT 1N04098 *Elektronická databáze textů ke studiu a výzkumu řeckých a latinských autorů starověku, středověku a raného novověku* a dostupných z URL: <http://litterae.phil.muni.cz/> [cit. 10. 4. 2009].

- BRETHOLZ, B. – WEINBERGER, W. [ED.]. 1923. *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum (Die Chronik der Böhmen des Cosmas von Prag)*. MGH, Scriptores rerum Germanicarum, Nova series II. Berlin: Weidmannsche Buchhandlung.
- BROOKE, CHRISTOPHER. 2006. *Evropa středověku v letech 962–1154*. Praha: Vyšehrad.
- HRDINA, K. – BLÁHOVÁ, M. – TŘEŠTÍK, D. – KOPAL, P. [ED.]. 2005. *Kosmova kronika česká*. Praha – Litomyšl: Paseka.
- KOLÁŘ, ANTONÍN. 1925. „Kosmovy vztahy k antice.“ In *Sborník Filozofické fakulty Univerzity Komenského v Bratislavě 3*. Bratislava: FF Univerzity Komenského.
- KRÁLÍK, OLDŘICH. 1976. *Kosmova kronika a předchozí tradice*. Praha: Vyšehrad, 143–156.
- KRAUS, JIŘÍ. 1998². *Rétorika v evropské kultuře*. Praha: Academia.
- KURZE, F. [ED.]. 1890. *Reginonis abbatis Prumiensis Chronicon cum continuatione Treverensi*. MGH, Scriptores. Hannover: Impensis Bibliopolii Hahniani, (přetisk 1978, 1989).
- MCDONALD, A. H. 1975. „Theme and Style in Roman Historiography.“ *The Journal of Roman Studies*, 65, 1–10.
- NECHUTOVÁ, JANA. 2004. „Vzdělanost a křesťanské učení.“ In *Aurelius Augustinus, Křesťanská vzdělanost*. Praha: Vyšehrad, 24–27.
- PABST, BERNHARD. 1994. *Prosimetrum. Tradition und Wandel einer Literaturform zwischen Spätantike und Spätmittelalter*. Köln – Weimar – Wien: Böhlau.
- POSPÍŠIL, CTIRAD VÁCLAV. 2006. *Ježíš z Nazareta, Pán a Spasitel*. Praha – Kostelní Vydří. Krystal OP – Karmelitánské nakladatelství, 144–158.
- SPUNAR, PAVEL. 1978. „Školy a antická tradice v přemyslovských Čechách.“ In *Antika a česká kultura*. Praha: Academia.
- STAUBACH, NIKOLAUS. 1993. *Rex christianus. Hofkultur und Herrschaftspropaganda im Reich Karls des Kahlen II: Die Grundlegung der „religion royale“*. Köln – Weimar – Wien: Böhlau.
- ŠKARKA, ANTONÍN. 1957. „Kosmas. Literárně historický portrét, studie k Dějinám české literatury.“ *Česká literatura*, 5, 159–160.
- ŠVÁB, MILOSLAV. 1978. „Latinské předkarlovske kroniky a listy Jindřicha z Isernie ve vztahu k antice.“ In *Antika a česká kultura*. Praha: Academia, 33–41.
- TŘEŠTÍK, DUŠAN. 1966. *Kosmas. Studie s výběrem z Kosmovy kroniky*. Praha: Svobodné slovo, 78–88.
- TŘEŠTÍK, DUŠAN. 1968. *Kosmova kronika. Studie k počátkům českého dějepisectví a politického myšlení*. Praha: Academia.
- TŘEŠTÍK, DUŠAN. 2003. *Mýty kmene Čechů (7. – 10. století). Tři studie ke „starým pověstem českým“*. Praha: NLN.
- WOLCOTT, JOHN D. 1902. „Early Parallelisms in Roman Historiography.“ *The American Journal of Philology*, 23, 313–316.
- ŽEMLIČKA, JOSEF. 1997. *Čechy v době knížecí (1034–1198)*. Praha: NLN.